

Lamiye Rehimova

<https://orcid.org/0000-0003-0952-4452>

Associate Professor, Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Manuscripts named after Muhammet Fuzuli, Azerbaijan, lamiarahimova75@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Rehimova, L. (2024). Ağabeyim Ağa Cevanşir ve Heyran Hanım Dünbülü Şiirinde Gurbet Motifi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 1025-1043.

Ağabeyim Ağa Cevanşir ve Heyran Hanım Dünbülü Şiirinde Gurbet Motifi

Öz

Farklı yüzyıllarda Azerbaycan klasik edebiyatının ufuklarında Mehseti Gencevi, Ağabeyim Ağa Cevanşir, Aşık Peri, Gevher Ağa, Heyran Hanım, Hurşudbanu Natevan, Aşık Besti, Fatma Hanım kemine gibi hanım şairler parlamıştır. Zengin sanat mirasına sahip olmalarına rağmen ne yazık ki, birçok değerli şairimizin edebî mirası çeşitli tarihi sebeplerden dolayı bize ulaşamamış veya yazıya geçirilememiştir. Böylesine zengin bir sanatsal kimliğe sahip kadın şairlerimiz arasında Ağabeyim Ağa Cevanşiri ve Heyran Hanım Dünbülü'yi özellikle belirtmemiz gerekir. Çünkü bu iki kadın şairi birbirine bağlayan, vatan özlemiyle harmanlanmış gurbet hayatıdır. Geride bıraktıkları edebî miras, sadece eserlerinin değil hayatlarının da incelenmesi ve araştırılması açısından bizlere değerli malzeme sunmaktadır. Aynı zamanda, her iki şairin hayat hikayesi, vatanlarının devletçilik geleneği ve yabancı ülkelerce işgal durumu, siyasi gündemi, gelişme ve gerilemesi ile yakından ilgiliydi. Bu bağlamda Ağabeyim Ağa'nın İran sarayında vatanının hürriyeti için verdiği mücadele ile Heyran Hanım'ın memleketinin istikbali için verdiği mücadele paralellik arz etmektedir. Ağabeyim Ağa, Karabağ'ın Ruslar tarafından istilasının önüne geçebilmek için çeşitli yollar denemiş fakat bir sonuç alamamıştır. Öte yandan Heyran Hanım, Şehzade Abbas Mirza'nın Ruslarla yaptığı savaş sırasında Nahçıvan'ın dağılmasına isyan etmiş elinden bir şey gelmeyince de üzümlere derdini mısralarla anlatmıştır. Aslında Ağa Beyim Ağa'nın ve Heyran Hanım'ın şiirlerinde

gördüğümüz keder, hüznün, ızdırab yalnız özel hayatındaki facialardan dolayı değil, aynı zamanda halkının acı ve ağır hayatlarının da belirtisiydi.

Anahtar sözcükler: Karabağ, Gurbet, Ağabeyim Ağa, Heyran Hanım, Vatan

The Motif of Expatriation in the Poetry of my brother Agha Javanshir and Heyran Hanım Dünbüli

Abstract

In different centuries, female poets such as Mehseti Ganjavi, Agabeyim Agha Javanshir, Ashiq Peri, Gevher Aga, Heyran Khan, Khursudbanu Natevan, Ashiq Besti, Fatma Khan kemine shone on the horizon of Azerbaijan classical literature. Despite their rich artistic heritage, unfortunately, the literary heritage of many of our valuable poets could not reach us or could not be written down due to various historical reasons. Among our female poets with such a rich artistic identity, we should especially mention Agabeyim Agha Javanshiri and Heyran Hanım Dünbüli, because what connects these two female poets is the expatriate life blended with homesickness. The literary heritage they left behind offers us valuable material in terms of analysing and researching not only their works but also their lives. At the same time, the life story of both poets was closely related to the statehood tradition of their homeland and its occupation by foreign countries, its political agenda, its development and decline. In this context, Ağabeyim Ağa's struggle for the freedom of his homeland in the Iranian palace and Heyran Hanım's struggle for the future of her homeland are parallel. Agabeyim Agha tried various ways to prevent the invasion of Karabakh by the Russians, but could not get any results. On the other hand, Heyran Hanım rebelled against the disintegration of Nakhchivan during the war of Prince Abbas Mirza with the Russians, and when she could not do anything, she expressed her sorrow in verses. In fact, the grief, sadness and anguish that we see in the poems of Agha Beyim Ağa and Heyran Hanım were not only due to the tragedies in his private life, but also a symptom of the painful and heavy lives of his people.

Keywords: Karabakh, expatriation, Agabeyim Ağa, Heyran Hanım, Homeland

Giriş

Klasik Azerbaycan edebiyatında ta eskilerden beri gurbet motifi yaygın şekilde kullanılmıştır. Genelde vatanlarına ve öz dillerine duydukları samimi duygulardan dolayı şairler bu konulara değiniyorlardı. XVIII-XIX yüzyıl Azerbaycan şairleri eserlerinde toplumsal sorunlar, vatan sevgisi, tarihi olayların yanısıra gurbet motifini işlemiş, farklı nedenlerden memleketlerini terk etmek zorunda kalan şairler vatanlarına duydukları hasret ve özlem duygularını şiirlerinde dile getirmişlerdir. XVII yüzyıl şairi Kavsi Tebrizi, Saib Tebrizi vatanları Tebriz'den ayrı kalarak Safavi Devleti'nin başkenti İsfahan'da oturmuş, fakat yaşamları süresince Tebriz'e duydukları hasret ile acı çekmişlerdir. XVIII yüzyıl şairleri de vatan sevgisini, gurbet duygusunu yer-yer işlemiş eserlerinde ele almışlardır. Molla Veli Vidadi

şairlerinde yurt özlemi, gurbet acısı, hakiki dost arayışı, hastalıklardan yakınma gibi konulara daha çok rastlanmaktadır. Bu bağlamda dönemin kadın şairlerinin de aynı temayı eserlerinde ele aldıklarını belirtmeliyiz.

Klasik edebiyatta genelde karşılaştığımız gurbet- sevgili özlemi, ölümün getirdiği ayrılık ve yurttan ayrı kalma şeklinde belirtilmektedir. Ağabeyim Ağa Cevanşir ve Heyran Hanım Dünbülü'nin şiirlerinde işledikleri gurbet motifi onların yaşamlarından kaynaklanmaktadır. Onların memleketlerinden ayrı düşme sebeplerini daha iyi anlaya bilmemiz için ise dönemin tarihi olaylarını gözden geçirmemizin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1. Tarihsel dönem

Nadir Şah'ın Haziran 1747'de Fatehabad'daki karargâhının yatak odasında öldürüldükten (Garayeva ve Hacıgedirli, 2014, s. 405) sonra kurduğu padişahlık yıkılmış ve yerinde birçok bağımsız ve yarı bağımsız hanlıklar kurulmuştu. Karabağ Hanlığı da bu hanlıklardan biriydi. Ne yazık ki, ortak merkezi yönetim sisteminin bulunmaması, bu hanlıklar arasında sıcak ilişkilerin kurulmasını engellemiştir. Bundan yararlanan yabancı düşmanlar, her zamanki gibi Azerbaycan topraklarını ele geçirmek için kurnazca planlar yapmaktaydılar. Özellikle İran ve Rusya'nın bu konuda kendi çıkarları vardı. Gazeteci-yazar Mehriban Vezir'in tabiriyle söylersek:

“İran Şahları Karabağ'ı Kafkasya'ya açılan kapı olarak görmüşler ve biraz güçlendikleri anda bu kapıdan girmek istemişlerdir. Kafkasya'ya yol bulan Rusya ise, Karabağ'ı İran'a açılan kapı olarak görmüş ve Ortadoğu'ya meydan okumak için bu kapıyı ele geçirmek istemişlerdir” (Vezir,2016, s. 40).

XVIII yüzyılın sonu XIX yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın iç ve dış siyasi durumu karışıktı. Bir taraftan ülkenin sosyo-ekonomik açıdan gerilemesi, diğer taraftan yabancı devletlerin istilaları, İran ve Rusya'nın buralara yönelik gaspçı saldırıları, Şeki ve ardından Guba Hanlıkları'nın bütün Azerbaycan devleti kurma girişimlerini engellemiş, hanlıkların bir tek kendilerini koruma ve birbirlerine taviz vermeme çabaları da bu konuda önemli etken olmuştur.

Çarlık Rusyası, yeni topraklar fethetmek, işgal edilen yerleri Rus endüstrisi için hammal kaynakları ve satış üsleri haline getirmek için çabalıyordu. Çarlık, Hazar Denizi'ni iç denizine çevirmek, Kafkasya'yı ele geçirmek ve Güney'e bir yol açarak Orta Asya'yı fethetmek için yeni bir üs elde edebileceğinden emindi. Kısacası, Kafkasya sadece ekonomik açıdan değil, askeri olarak da büyük stratejik öneme sahipti.

Nadir Kulu Han, Ön Kafkasya topraklarını Osmanlılar'dan geri aldıktan sonra kendisine yardım edenlere ve savaşlarda öne çıkanlara özel ilgi sergilemekteydi. Şah tarafından taktir görenlerin arasında Karabağ'ın Cevanşir uruğunun temsilcileri olan Ağabayim Ağa'nın dedesi Penah Ali Beyle kardeşi Fazıl Ali Bey de vardı. Nadir Şah, bu iki yiğit kardeşi sarayda hizmet etmeleri için İran'a davet etmiş, sarayda eşikağalığına Fazıl Ali Bey, ordu komutanlığına da Penah Ali Bey atanmıştır.1736'da Muğan'da düzenlenen taç giyme töreninde Yirmi dörtler, Otuzikiler, Ziyadoğlular, Cevanşir ve Karabağ'ın diğer urugları Nadir Han'a karşı çıkarak İran tahtına yalnızca Safevi hanedanından birisinin oturmasını talep etmekteydiler. Nadir Şah bu nedenle Karabağlıları cezalandırmak istemiş ki, onların büyük bir kısmını Horasan ve Afganistan'a sürgün etmişti. Bu durum Şah'ın sarayında görev yapan Penah Ali Bey ve Fazıl Ali Bey'i çok endişelendirmiş, Fazıl Ali Bey'in bu konuya açıkça karşı çıkması, Şah tarafından onun idam edilmesiyle sonuçlanmıştı. Şah'ın Karabağlıları sürgüne göndermesine açıkça itiraz edemeyen Penah Ali Bey ise, Şah, Horasan'dayken birkaç yakın arkadaşıyla birlikte saraydan kaçmış, bir süre saklandıktan sonra Gence, Nahçıvan, Şeki ve diğer bölgelerde yaptığı yardımlarla herkesin güvenini ve sevgisini kazanmıştı.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra birçok Han gibi Penah Ali Han da rahatlamış, Karabağ Beylerbeyliği'nin Batısı'nda XVIII yüzyılın ortalarında Karabağ Hanlığı'nı kurmuştu. Penah Ali Han'ın yönetimi döneminde (1748-1763) Karabağ Hanlığı'nda gelişme gözlemlenmekteydi. Yeni topraklar kazanılmış, savunma amaçlı Bayat kalesi, çarşı, hamam ve cami yaptırılmış, daha sonra daha güvenli bir yere taşınmak için Ağdam yakınlarındaki Şahbulak'ta sağlam bir kale daha inşa ettirilmişti. Bir süre sonra, 1750 yılında Şuşakent'ten biraz uzakta, yüksek sarp bir dağın üzerinde diğer bir kalenin yapımına başlanmış, 1756-1757 yıllarında burasının inşası tamamlanmıştır. Önceleri burası, temeli Penah Han tarafından atıldığından Penahabad, daha sonra Şuşa kalesi olarak adlandırılmıştır.

Penah Ali Han'dan sonra oğlu İbrahim Halil Han'ın (1763-1806) yönetimi döneminde Hanlık daha da kuvvetlenmiş, dönemin mimarisini öğrenmek açısından önem arz eden binalar ve kalelerin sayısı bir hayli çoğalmıştı. İbrahim Halil Han'ın ünü ve etkisi Azerbaycan'ın Güney Hanlıkları'na ve belli zamanlarda Gence Hanlığı'na kadar uzamıştı. Mirza Adıgözal Bey ve diğer Karabağ tarihçileri bu konu ile ilgili, *"İbrahim Halil Han'ın hüküm ve fermanları Şirvan, Şeki, Gence, Erivan, Nahçıvan, Hoy, Karadağ, Tebriz, Erdebil vilayetlerinde hatta Marağa Irak ve Azerbaycanla sınırda bulunan*

Kaplanküh'te bile geçerdii" (Adıgüzel, 2006, s. 57). şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Kerim Han Zend'in (ö. 1779) ölümünden sonra İran'daki ara savaşlarını kazanan hanedanın kurucusu Türk kökenli Ağa Muhammed Han Kaçar, 1785'te Tahran, Kum, Keşan, aynı yılın sonunda İsfahan'ı fazla güç kullanmadan kolayca ele geçirmiş ve Tahran'ı kendi ikametgahı yapmıştı (Garayeva ve Hacıgedirli, 2014, s. 422). Bundan sonra bir çok yere aynı zamanda Karabağa da 1795-1797'de iki kez saldıran Şah Kaçar (ö. 1797), ilk seferinde İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey Cevanşir'e (ö. 1806) yenilmiş, ikinci seferinde ise Karabağ'ı ele geçiren Şah bir süre sonra Şuşa şehrinde katledilmişti.

Kaçar'ın 1794'te Karabağ'a sekiz bin asker gönderilmesine rağmen ordusu Askeran kalesi civarında yenilgiye uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. 1797'nin baharında ikinci kez Ağa Muhammed Şah büyük bir orduyla Araz'ı geçerek Şuşa'ya yaklaşmış, İbrahim Halil Han onunla kahramanca savaşmasına rağmen, ihanet sonucu teslim olmak zorunda kalmıştı. Ağa Muhammed Şah Şuşa'nın ele geçirilmesinden sonra şehrin doğusunda, İbrahim Halil Han'ın tutsağı ve düşmanı olan Muhammed Han'ın evine yerleşmiş, kendisini ise Şuşanın Hanı ilan etmişti.

4 Haziran 1797'de Ağa Muhammed Şah, İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey'in girişimiyle kendisinin yakın arkadaşları Safar Ali Bey ve Abbas Bey tarafından öldürülmüştü.

"Şenbe 21 Zilhiccetül-haram ayı h.1212/m1797 yıl qazayı-hatmi ve mürği-mukadder saat yetip Abas Bey Safer Ali adlı arkadaşı ile hançerli, şah seraperdesine girip kendi yatak odasında şahı öldürdüler. Cevahirat sandukçasını ve şemşir-i müresse ve zinet-i İran denilen iki büyük elması, biri derya-yı Nur, diğeri Tac-i Mahi götürüp yatak odasından çekip giderler Sadık Han Şakaiki menziline. Ve macerati nakl ederler. Sadık Han hevl edip katiller ile gece iken Penahabad'dan firar eder " (Fena, 2006, s. 24).

Kaçar'ın yerine iktidara gelen Kaçar'ın yeğeni Feth Ali Şah (ö. 1834), İbrahim Halil Han'ın saygıyla Kaçar'ın cenazesini İran'a göndermesine rağmen, başta Muhammed Bey Cevanşir olmak üzere amcasının katillerinin huzuruna getirilmesini talep etmiş, çaresiz kalan İbrahim Han, çevresindekilerin tavsiyesi ile yeğenin Hanlıktan ayrılmasını uygun görmüştü. Feth Ali Şah'a ise Muhammed'in kaçtığını bildirmişti. Feth Ali Şah, bu sefer İbrahim Han'ın kızı Ağabeyim Ağa Cevanşiri haremine, oğlu Abulfet Ağa'yı ise tutsak olarak sarayına istemiş, İbrahim Han, Şah ile yaptığı anlaşmanın güvenliği adına kızı Ağabayim Ağa Cevanşir'i ona 12. eş, oğlunu ise tutsak olarak Tahran'a göndermeyi kabul

etmek zorunda kalmıştı. Memleketi Karabağ'ın huzuru için, kuzeni Muhammed Bey Cevanşir'e derin duygularını, geleceğini, mutluluğunu ve hayallerini feda eden Ağabeyim Ağa, kendisi ile evlenmek isteyen onlarla Rus ve İran soylularını dikkate almayarak, bir dünya umut ve arzularla 200 hizmetçi eşliğinde Tahran'a yollanmıştı.

2.Ağabeyim Ağa'nın hayatı ve Karabağ Hanlığı'nın sosyal ve siyasi durumundaki rolü

Ağabeyim Ağa'nın hayatı ve eserleri hakkında Rus seyyah P. Kovalevsky'nin "Zapiski o Gruzii" (Gürcistan Üzerine Notlar) adlı eserinin "Karabağ" başlıklı bölümünden, M. Müctehizade "Riyazül-Aşikin", Muhammedali Terbiyet'in "Danişmend-i Azerbaycan", Gulam Memmedli "Tezkire"si, "Tezkire-yi Nevvab", Selimi'nin "Zenan-e Suhanver", "Tezkiratü'l-Havatin", "Namey-e Heftegi", "Kaspi" gazetesi, "Kafkas Arkeoloji Cemiyeti" kitabının ilk ciltlerinde, diğer tezkirelerde, dergi, gazete ve internet sayfalarında bilgilere rastlıyoruz. Aynı zamanda birçok araştırmacı Ağabeyim Ağa Cevanşir'in hayatını ve sanatsal kişiliğini farklı yönlerden incelemeğe çalışmıştır. Aziza Caferzade'nin derlediği "Azerbaycan'ın Aşık ve Şair Kadınları", Feyzulla Gasımszade'nin "XIX yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı", Beyler Memmedov'un "Nateva'nın Şair Akrabaları", adlı araştırması, Yusif Vezir Çemenzeminli'nin "İki Ateş Arasında" Mehriban Vezir'in "Ağabeyim Ağa Cevanşir" tarihi romanları, yazar ve gazeteci Sabir Genceli'nin "Her Satırında Bir Tarih" kitabı, Marife Hacıyeva'nın "Yada Düşdü" dergisinde yayınlanan "Ağabeyim Ağa Hakkında Ne Biliyoruz?" ve Lütfiyya Askerzade'nin "Ağabeyim Ağa Cevanşir Azerbaycan'ın Siyasi ve Kültürel Hayatında" adlı makaleleri bu tür çalışmalardandır.

Verilen bilgilere dayanarak, Ağabeyim Ağa Cevanşir'in 1782 yılında Şuşa'da İbrahimhalil Han'ın ailesinde doğduğunu ve mükemmel bir eğitim aldığını söyleyebiliriz. Kaynaklara göre hocası, babasının veziri Molla Penah Vagif'in (ö. 1797) kendisi olmuştur. Ağabeyim Ağa'nın o dönem şartları ile üst düzeyde eğitim alması şehzadelerin eğitim ve öğretiminde saray yönetiminin ayırım yapmaması, erkeklerle birlikte kız çocuklarının da okutulmuş olmalarının kanıtıdır. Belli ki, buradaki eğitim sistemi köklü geleneğe sahipti. Çeşitli yabancı dilleri mükemmel derecede bilmesi, bu koca yürekli şairin müstakbel kaderinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'nın değerli aydınlarından olan Hurşudbanu Nateva'nın (ö. 1897) halası olan Ağabeyim Ağa Cevanşir Karabağ'da güzelliği, belagatı, diplomasi becerileri ve özellikle şairlik yeteneği ile ün kazanmıştı.

Ağabeyim Ağa'nın İran Şahı Feth Ali Han ile siyasî evliliği hakkında Mirza Adıgüzel Bey'in "Karabağname", Mirza Cemal Cevanşir'in "Karabağ Tarihi", Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-i Tarih-i Karabağ", Mirza Yusif Karabaği'nin "Tarih-i Şerif", Rza Kuli Bey Mirza Cemal oğlunun "Penah Han ve İbrahim Han'ın Karabağ'daki yönetimi ve o dönemin olayları", Ahmed Bey Cevanşir "1747-1805'te Karabağ Hanlığı'nın siyasi durumu üzerine", Mirza Rahim Fena'nın "Tarih-i Cedid Karabağ", Hasan İhfa Alizade'nin "Şuşa Şehri Tarihi" adlı eserlerinde bilgiler bulunmaktadır. Ağabeyim Ağa, bilgi ve güzelliğiyle kısa sürede sarayda itibar kazanmış, Feth Ali Şah'ın baş tacı, Şah-ı Banu'su olmuş ve sarayda "Ağabacı" ve "Şahbanu" lakaplarıyla anılmıştır.

Karabağ'ın olduğu gibi İran'ın da siyasi ve kültürel hayatında özel bir rol oynayan Ağabeyim'in mahpusların serbest bırakılması, idama mahkûm edilenlerin affı ve özellikle İrevan Hanı "Sarı Arslan" lakaplı Hasan Han'ın serbest bırakılmasına olan katkıları tarih kaynaklarında özellikle belirtilmiştir. Ayrıca Ağabeyim Ağa, İngilizce ve Fransızca mükemmel eğitim aldığı için bir sıra Avrupa saraylarıyla yazışmış, 1811'de Napolyon Bonapart'a mektup göndermiş, I. Aleksandr'ın eşi Rus Çariçesiyle de görüşmüştür. O sıralar Rusya Çariçesi Ağabeyim Hanım'a şöyle bir mektup göndermişti: "*Ey Beyim, hikmetinle sen merhametli kralın ikinci "zuhresi", talih yıldızı oldun*" (Memmedov,1989, s. 15). 1812'de İngiliz büyükelçisi Sir Gore Ouseley İran'da görüşmeler yaparken eşi ülkenin birinci hanımı ile tanışmak istemişti. İngiliz seyyah-diplomat James Morier bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "*Büyükelçinin karısını, Kraliçe Ağabacı'nın tahtta oturduğu büyük saraya girmesi için yönlendirdiler. Onun giydiği kıyafetler Kaçar devletinin ihtişamını gösteriyordu. Kraliçenin giysilerinin altın düğmeleri parlıyordu. Saraydaki toplantıda elçinin eşi, Ağabacı Ağa'ya İngiltere Kraliçesi adına kehribar renginde çok değerli bir parfüm hediye eder. Ayrıca İngiltere Kralı I. George, İran ziyareti sırasında zekası ve mükemmelliği nedeniyle Ağabeyim Ağa'ya "Kutsal George" Nişanı takdim etti*" (Memmedov,1989, s. 15-16).

"Kutsal George" nişanını alan ilk ve tek Türk hanımı Ağabeyim Ağa, Abbas Mirza'nın Kafkasya yürüşünü desteklemiş, Hoy ve Urmiye gibi Karabağ'ın da Ruslardan bac sayesinde geri alınabileceği fikrini önermiş fakat bunu gerçekleştirememiştir.

"Ağabeyim Ağa, babası İbrahim Halil Han, annesi Tutubeyim Ağa, kardeşleri ve akrabaları da dahil olmak üzere 17 aile üyesinin 12 Haziran 1806'da Şuşa yakınlarındaki Hanbaği'nda Rus Binbaşısı Lisaneviç'in grubu tarafından öldürülmelerini çok zor atlattı" (Memmedov,1989, s. 15).

Bu olay şairin zaten zor, dayanılmaz dertlerini bine katlamıştır. Ağabeyim Ağa'nın hayatının sonlarına doğru saraydan ayrılarak Kum şehrinde Fath Ali Şah tarafından kendisi için yaptırılan kalede yaşadığı rivayet edilir. Babası İbrahim Halil Han ve aile bireylerinin Karabağ'da Ruslar tarafından acımasızca öldürülmesi şairi derinden sarsmış, Ruslar'ın Kafkasya'dan çıkarılması için çalışmıştır. Kaynaklara göre Ağabeyim Ağa, 1831 yılında tam da bu düşüncelerinden dolayı zehirlenerek öldürülmüştür. Mezarı Kum şehrinde dir. 49 yıl yaşamış bu güzel kahraman Azerbaycanlı hanımla aşağı yukarı aynı dönemde yaşamış Heyran Hanım Dünbülü'nin hayatı edebi kişiliği de bir hayli ilginçtir.

3. Heyran Hanım'ın hayatı ve eserleri

Edebiyat tarihinde Heyran Hanım Dünbülü olarak bilinen şair, XVIII yüzyıl sonu ve XIX yüzyıl başında Nahçıvan'ın sosyal ve siyasi hayatında önemli rol oynayan Kengerli-Dünbülü ailesinde dünyaya gelmişti. Kaynaklara göre Kerim Han Kengerli, Heyran Hanım'ın kardeşi idi. Şairin doğum yılı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş, Latif Hüseyinzade, Heyran Hanım ile ilgili yazısında, şairin Kerim Han Dünbülü'nin kızı olduğunu belirtmişti (Hüseyinzade, 1962). Ancak Cennet Hanım Nağıyeva'nın yazdığı gibi, İranlı şahların Nahçıvan'a gönderdikleri fermanlarda Nahçıvan yöneticisi olarak Kerim Han Kengerli'den bahsedilmektedir (Nağıyeva, 1989:12). Cafer Handan, Terbiyet'in fikirlerini ve şairin eserlerini göz önünde bulundurarak onun 1758-1838 yıllarında yaşadığını belirtmiştir (Handan, 1966, s. 3). Heyran Hanım'ın edebi kişiliğini inceleyen Cennet Nağıyeva ise bir sıra kaynaklara dayanarak "*Heyran Hanımın İran'a göç ettiği sıralarda genç yaşta olduğunu, aynı zamanda uzun yıllar yaşadığını, şairin 1838 yılında değil XIX. yüzyılın 50' li yıllarından sonra vefat ettiğini belirterek onun Nasreddin Şah (Nasreddin Şah 1848 yılında yönetimi ele almıştır-L.R.) yönetiminin ilk yıllarına kadar yaşamını sürdürdüğünü savunmuştur*" (Nağıyeva, 1989, s. 3). Ailesi ile birlikte İran'a göç etmiş Hacı Muhammed Nahçıvani'nin Heyran Hanım hakkında ilk kez "Armağan" dergisinde verdiği bilgiler de dikkat çekicidir. Kaynaklara göre mükemmel eğitim görmüş Heyran Hanım İran'a göç ederken nişanlı olmuş bu sürgün nedeniyle onlar ayrılmak zorunda kalmışlar (Nağıyeva, 1989, s. 181). İran kaynaklarında da Heyran Hanım Dünbülü'nin, "*Nahçıvan'ın varlıklı şahıslarından Kerim Han'ın kız kardeşi olduğu, Hicri 1218 İran-Rus savaşı sırasında İrana göç ettiği ve bu yüzden nişanlısından ayrıldığı*" (Selimi, 1335, s. 181). belirtilmiştir. Mir Bağır Mir Haydarzade'nin Elyazmalar Enstitüsü'nde korunan arşivinde yer alan Heyran Hanımla ilgili bilgilerden ilk kez bahseden Cennet Nağıyeva, Haydarzade'nin 1899 yılında Nahçıvan'da

doğduğunu, daha sonra Tebriz'de öğrenim gördüğünü, mükemmel ve kapsamlı bilgilere sahip kişilerden biri olduğunu Nahçıvan şairleri hakkında bilgi topladığını belirtmişti (Nağıyeva, 1989, s. 16). Mir Haydar Bağırzade, notlarında Ali Salim'in görüşlerini doğrulamış ve Heyran Hanım'ın Nahçıvan'da doğduğunu ve Kerim Han Kengerli-Dünbülü'nin kız kardeşi olduğunu kaydetmişti. Heyran Hanım Nahçıvanlı olduğunu bizzat şiirlerinde kendisi de şöyle dilegetirmektedir:

پرسی اکر ز نسبت حیران دلفکار
از خادمان شیر خدا شاه دین علی است
باشد وصل حسب ز عزیزان نخجوان
(73b-74a) اورا ولی نسب ز کریمان دنبلی است
Porsi eger ze nesbet-e delfekar,
Ez xademan-e şir-e huda şah-e din Alist.
Başed vesl-e heseb ze azizan-e Nahçevan,
Ura veli neseb ze Kerima Donbolist.

Bu zavallı Heyran'ın nesebini sorsan o İmam Ali hizmetçilerindendir. Onun nisbesi Nahçıvan eşrafına ulaşırsa da aslen Dünbülü uruğundandır. Bu şiir Heyran Hanımın Tebrizli olması ile bağlı İran kaynaklarındaki bazı asılsız fikirleri reddetmektedir. Gulam Memmedli Heyran Hanım'ın ailesi ile birlikte Rusya-İran savaşının sonlarına doğru İrana göç ettirildiklerini belirtmiştir (Memmetli, 2012, s. 4). Bir süre Urmiya'da oturan şair daha sonra Tebriz'e taşınmıştır. İran'a yerleştikten sonra saraya yakın biriyle evlendiğini belirten Cennet Nağıyeva İran kaynaklarında verilen “nişanlısından ayrıldıktan sonra hiç evlenmediği” hakkındaki fikirleri reddetmiştir. Araştırmacı, Heyran Hanım'ın eserlerine atıfta bulunarak şairin sevgisini kazanan ve onunla evlenen kocasının kaba davranışları sonucunda aralarında sürekli hoşnutsuzluklar yaşandığını da belirtmiştir. Bu yüzden şair hep hecil olmasından, düşmanın tanalarına maruz kaldığından, rezil olduğundan, kendisinin mutsuz olmasından yakınmıştır. Yaratıcılığı süresince “Kamarussultana” lakabıyla tanınan Feth Ali Şah'ın kızı Mahtaban da dahil olmak üzere çeşitli şairlerle yazıştığı bilinmektedir (Nağıyeva, 1989, s. 21).

Yaklaşık 80 yıl yaşamış bu yetenekli şair, eserlerinde vatan hasreti ve gurbet acısıyla yanmış kavrulmuştur. Aslında Ağabeyim Ağa'yla Heyran Hanım'ı birbirine bağlayan telin vatan hasreti, gurbet acısı ve acıklı bir aşk hikayesinin trajik yazgısı olduğunu söylersek yanılmayız. Ağabeyim Ağa'nın eserlerinden çok azı elimizde olmasına karşılık, Heyran Hanım'ın Azerbaycan Türkçesi ve Farsça yazdığı şiirlerinden oluşan “Divan”ı

günümüze kadar ulaşmıştı. Heyran Hanım'ın "Divan"ının bilinen 3 el yazması nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve en mükemmeli, kendi devrinde geçirildiği bilinen Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammet Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü'nde, ikincisi Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nde, üçüncüsü ise Gürcistan Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Tahran'da korunan el yazması Üniversitenin Merkezi Kütüphanesi'nin yayınladığı katalogda "Gazeliyat-ı Heyran" adı ile yer almıştır. Bu elyazma Bakü nüshasında bulunan gazellerin 144'nü içerir. Elyazma kitabının "cildi meşin, kağıtı Avrupa üretimi, hattı nesta'lik, katibi ise belirsizdir" (Nağıyeva,1989, s. 24). Gürcüstan Elyazmalar Enstitüsü'nde muhafaza edilen el yazması şikeste-nesta'lik hattı ile beyaz, sarı, mavi, yeşil yapraklara siyah mürekkeble geçirilmiştir. Başı ve sonu eksik olan bu nüshaya 3'ü eksik olmakla şairin 151 gazeli dahil edilmiştir. Divanın Azerbaycan Elyazmalar Enstitüsü'nde korunan el yazma nüshası madalyonlu meşin ciltlidir. Heyran Hanım'ın 491 gazeli farklı renkli yapraklara, siyah mürekkeble şikeste-nesta'lik hattı ile geçirilmiştir. El yazmasının ilk sayfasında Hacı Muhammed Nahçivani'nin h.1334/m.1945 tarihli notunda bu nüshanın Heyran Hanım'ın "Divanı"nın imzalı nüshası olduğu ve Azerbaycan'a hediye edildiği bilgisi yer almaktadır (Divan:1a). Cennet Nağıyeva, bu nüshanın imzalı nüsha olmadığını kanıtlamak için çeşitli gerekçeler sunsa da, şairin sağlığında ve onun gözetiminde geçirildiğini kabul etmiştir (Nağıyeva, 1989, s. 27). El yazmasının 77a sayfasında katibin adı Muhammed Hüseyin olarak geçmektedir. Muhammed Hüseyin adlı bir katibin şairle aynı dönemde sarayda yaşadığı kaynaklarda belirtilmektedir. O dönemde Heyran Hanım da dahil olmak üzere birçok aydınımızın eserlerinin geçirileceği kağıtları kendilerinin belirlediği söyleniyor. Heyran Hanım'ın Divan'ının Bakü nüshasının sayfalarının ortasında London-Dobbs firmasının adının geçmesi kağıtın Avrupa üretimi olduğunu kanıtlamaktadır. Şairin ve katibin sarayda oturduklarını varsayarsak o zaman Heyran Hanım'ın da Divanı'nın geçirileceği kağıtları Avrupa'dan getirttiğini söyleyebiliriz. Bununla bağlı şiirlerinde bazı ip uçlarının olduğunu da söylenebilir. Gulam Memmedli Heyran Hanım'ın "Divan" nüshalarından bahsederken, "Ve bu nüsha, Urmiye'deki Muhammed Temaddu Kütüphanesi'nde gördüğümüz nüshaya nazaran daha mükemmeldir" demesi Divan'ın Urmiya'da daha bir nüshasının olduğunu kanıtlamakla kalmıyor aynı zamanda şairin gerçekten bir süre Urmiya'da oturduğunun da ispatıdır. Heyran Hanım'ın gazelleri ve tahmisleri Elyazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilen cönklerde de yer almıştır.

Heyran Hanım sadece yetenekli bir şair değil, aynı zamanda çağının bilimlerine derinden aşina olan entelektüel düzeyi yüksek bir hanımefendiydi. Şiirlerinde hikmet, matematik, tıp ve diğer bilim dallarıyla ilgili ifadelere rastlamaktayız. Farsça yazdığı şiirleri, onun bu dili ne kadar mükemmel bildiğinin açık bir delilidir. Heyran Hanım, aynı zamanda Fuzuli ekolünün değerli bir takipçisiydi. Bu açıdan onun Fuzuli ve Kavsi şiirlerine yazdığı nazireler orijinalliği ile dikkat çekmektedir. Onun “Gönlüm”, “Ey hekim”, “Görcek”, “Gayri” redifli şiirleri Fuzuli’nin gazellerine yazılmış nazirelerdir. Genel olarak bakacak olursak, “Heyran Hanım’ı Fuzuli geleneklerine bağlayan asıl şey, dahi şairin eserindeki humanist düşünce, aşkın terennümü, baskıya ve toplumsal adaletsizliğe karşı güçlü itiraz ruhudur” (Nağıyeva, 1989, s. 129).

Fuzuli’nin:

*Dutuştu gam oduna şad gördüğüm gönlüm,
Mukayyed oldı ol azad gördüğüm gönlüm.* (Fuzuli, 2005, s. 231)

matlı gazeline Heyran Hanım’ın yazdığı

اولبدر غم ياتاقى شاد كوردوكون كونكلوم

(Divan: 50b) داغدى غصه دن اباد كوردكون كونكلوم

Olubdur gam yatağı şad gördüğün gönlüm,

Dağıldı gussadan abad gördüğün gönlüm.

Kavsi’nin Ruh-i kudsisen nesen ey ben dolanım başına,

Ey çirag-i vadi-yi ey men dolanım başına (Kavsi, 2012, s. 25) matlı gazeline

Heyran Hanım’ın

ای اوزی کل عارضی کلشن دولانم باشونکا

(Divan:44b) قد نخل وادی ایمن دولانوم باشونکا

Ey üzü gül arizi gülşen dolanım başına,

Kaddi nahl-i vadi-yi ey men dolanım başına.

Matlı naziresi güzel ve orjinal örneklerdendir. Azerbaycan dilinde şiirin ilk klasik örneğinin yazarı olan, Hasanoğlu'nun “Ayırdı gönlümü bir hoş gamer yüz, can-feza dilber” (Kahramanov, 2005, s. 25) gazeline Azerbaycan ve Farsça yazdığı,

Nesimi'nin “Kim aydır kim, yüzün gülnare benzer,

Ki yüzün nure vü gülnare benzer” (Nesimi, 2004, s. 252)

şiirine yazdığı nazireler bir hayli ilgi çekicidir:

بو یون سروسهرزلفون معنیر

(Divan: 45b) جمالون یوسف کنعانه بنزر

*Boyun serv-i seher, zulfın muanber,
Cemalin Yusif-i Kenane benzer.*

Heyran Hanım Türk şairlerinin eserlerini bilip onlara nazire yazdığı gibi Fars edebiyatının temsilçilerinin eserlerine de nazireler yazmıştır. Onun Rudaki'nin Ayed heme (gelir), Hafız Şirazi'nin Mepors (soruşma), baş (ol), Vahşi Kirmani'nin Neku kerdi (iyi yaptın) ve b. şiirlerine yazdığı nazireler özgünlüğü ile öne çıkıyor.

4. Ağabeyim Ağa ve Heyran Hanım'ın edebi kişilikleri

Muhammed Terbiyet “Danişmendani-Azerbaycan” eserinde Ağabeyim Ağa'nın Tuti mahlasıyla şiirler yazdığını, belirtir (Terbiyet, 1987, s. 20). Aynı zamanda Farsça divanın “Divani-Baci” (Hacıyeva, 2018, s. 45) olarak bilindiği bazı kaynaklarca ileri sürülmektedir. Feth Ali Şah'ın kendisinin de şiir yazdığı ve hatta şiirlerini zaman zaman fikrini almak için Ağabacı Ağa'ya da okuduğu bilinen gerçeklerdendir. Ne yazık ki, Ağabeyim Ağa'nın edebî mirasının ancak küçük bir kısmı bize kadar ulaşmıştır. Marife Hacıyeva, araştırması sonucunda “Şah Sarayı Kütüphanesi'nde aşık şiiri tarzında yazılmış bir el yazmasının bulunduğu”nu bildirmiştir (Hacıyeva, 2018, s. 45). Araştırmacı M. V. Vilayi'nin 1946 yılında Tebriz'de yayınlanan “Azerbaycan'ın Sesi” mecmuasında Şah Defterhanesi'nden incilere dayanarak Ağabeyim Ağa'nın 7 koşma, 3 geraylı ve 6 manisini yayınladığını belirtmiştir (Hacıyeva, 2018, s. 45). Bizim elimizde ise tezkirelerde verilen bazı şiirleri ve araştırmacı Beyler Memmedov'un tercüme ettiği “Fahriye”si vardır. Çok uzun süre bu “Fahriye”nin Gövher Ağa'ya (1796-1888) ait olduğu düşünülmüştür. Fakat Elyazmalar Enstitüsü'nde korunan bir cönkte bulunan şiirin başında küçük not bulunmaktadır: Fi kalam-ı Ağabeyim Ağa (فی کلام اغا بکم اغا) Şiirden bir parçayı sizinle paylaşmak istiyoruz:

اکر بید دحم زلف عنبر اساره
بدم خولش گشم اهوان صحرا ره (Cönk, 97b)
*Eğer bebad dehem zolf-e anber asara,
Be dam-e huleş kesem ahuvan sahrara.
Eğer rüzgara versem, zülf-i anberfişanı,
Salar toruna birbir sahra ahularını.*

Muhammed Ali Terbiyet Ağabeyim hakkında kısa bilgi verdikten sonra onun iki beytini örnek olarak vermiştir:

*Visaline çatanların başka zevki safası var,
Çünkü güzel yar kuyunun saf suyu hoş hevası var.*

Safer vakti zeng eyledim üreyimi devesine,

Bu gaydadır her devenin öz zengi, nevası var (Terbiyet, 1987, s. 21).

Azize Caferzade, Ağabeyim Ağa'nın hayatı ve kişiliği ile bağlı bazı bilgiler vererek “Gayet güzel, zeki, nükteli, ilmi, bilgisi ve tahsili yüksek olan Ağabeyim Ağa, sarayda “banuyi-harem” olmuştur” deye devam etmiş ve şiirlerinden örnekler göstermiştir:

Ey naseh, nasihatın mene abestir abes,

Etekleyer sözlerin ateşimi söndürmez.

Hüsnünün tarifini haşre kadar yazsalar,

Ne tarifin gurtarar ne hasretin azalar (Caferzade,1974, s. 21).

Gulam Memmedli tezkiresinde “Eyler” redifli şiirin Ağabeyim Ağa'ya ait olduğunu belirtmiştir:

Görüm aralıktan yok olsun yaman,

Üzüm payendazdır,başım tercüman.

Senden gayri benim derdime derman,

Ne Eflatun bilir ne loğman eyler.

Şeri goyup hayra kadem basarlar,

Hakküinas sözlere kulak asarlar.

Tastik verüben kurban keserler,

Beyim İbrahime can kurban eyler (Memmedli, 2012, s. 64).

Çok genç yaşında ailesinden vatanından ayrı kalmak zorunda kalan Ağabeyim vataniyle vedalaşırken sanki memleketini bir daha görmeyecekmiş gibi yazdığı rübaisini, Selimi “Zenan-e Sohanveran” eserinde “Hayret-i Hasan” ve “Danışmendan-i Azerbaycan” eserlerine istinaden örnek olarak göstermiştir:

خرم انکو بسر کوی تو جائی دارد

که سر کوی تو خوش اب و هوای دارد

بسفر رفت ودلم شد جرس ناقه او

رسم این است که هر ناقه درائی دارد

Hurrem an, ku be ser-i kuy-i to cai dared,

Ke ser-i kuy-i to hoş ab-o heva-i dared

Be sefer reft delem şod cerasi nage dera-ye dared

Resm in est ki, her nage derayi dared.

(Sefalı koynun, hoş ab u hevan olduğu için bura yerleşen çok mesuttur. Devenin boynunda sefere çıkan çan gibi benim kalbim de sana bağlanmıştır)

سوختم از آتش غم ناصحانا کی ز منع
میز نی بر آتشم دامن برو خاموش باش

*Suhtemezateş –igam, Naseha, ta key ze men,
Mızani berateşem damen, ber-o, hamuş baş!*

(Ey Naseh, bana ettiğin nasihatler boşunadır, eteklerin ateşimi söndürmez, sus artık)

تا حشر نویسنده اکر می نشود طی

(Selimi, 1335, s. 7). نه دفتر حسن تو نه طومار فراقم

*Ta haşr nevisend eger mey neveşed tey,
Ne defter-i hüsn-i to, ne tumar-i feragam.*

(Haşre kadar hüsnünün tarifini yazsalar, ne hüsnünün tarifi biter ne de benim hasret dolu hikayetim son bulur)

Heyran Hanım da bir gazelinde hicrandan cisminin yandığı, hayatının mahvolduğunu şöyle dile getirmektedir:

دشمنون طعنہسی ہران اودی غربت المی
یوخدی غمخوار کیمسه خدان گیری
کر قضا سالدی سنی یاریدن ایرو حیران

(Divan:50a) دخی تقدیره نه دور چاره رضادن گیری

*Düşmanın tanesi, hicran oldu, gurbet elemi,
Yoktu gamhar bize, kimse hudadan gayri.
Ger gaza saldı seni yariden ayrı, Heyran!
Dahi taktire nedir çare, rızadan gayri.*

Şair Allahdan başka gurbet elde ona arka olacak kol kanad gelecek birinin olmadığından yakınarak takdir-i ilahi olduğu için kaderi ile barışmalı olduğunu, bu durumu çaresiz kabullendiğini belirtir. Bir diğer gazelinde “*Ne mihnettir bu mihnet bilmirem Heyran düçar olmuş*” (Memmedli, 1967, s. 49) söyleyerek çareyi saba rüzgarında görüyor. Onun durumunu ve selamını dostlarına, vatanına ileteneğine umut ediyor:

*Çimenlikten yolun düşse saba, gülzara, elbette,
Yetir arz u selamımı bizim dildara elbette.*

O yerlerden ötüb geçsen danış dostum, melalimden,

Öz ahdinden dönen yare danış dostum melalimden (Memmedli, 1967, s. 83).

Ağabeyim'in

Göz yaşımdan arze yazdım sitare,
Belki bizi gam kaygudan kurtare,
Sine açık, zülf perişan, üz yare,

Meni bele gören sene yaman eyler (Memmedli, 2012, s. 64).

Deyerek sitemini ifade etmektedir. Heyran Hanım vatanına döndüğünde orasının cennet olacağına inanmaktadır:

Azizim, gurbeti terk et, bu derdli yarine rahm et,

Vatan cennet olar, gelsen bizim diyara, elbette (Memmedli, 1967, s. 83).

Ağabeyim'in diller ezberi :

Efsus ki, yarim gece geldi, gece gitti,

Hiç bilmedim ömrüm nice geldi, nice gitti.

Beytini bazıları içten sevdiği Muhammet Bey Cevanşir'e bazı araştırmacılar ise İran kaynaklarına dayanarak Feth Ali Şah için yazıldığını belirtirler.

Yusuf Vezir Çemenzemlini'ye göre Ağabeyim Ağa yaşamı boyunca amcası Mehr Ali Bey'in oğlu Batmankılıç lakaplı komutan Muhammet Bey'i sevmiş ve bu aşka bir ömür sadık kalmıştır (Çemenzemlini, 1976, s. 486-648, Memmedov, 1979, s. 62).

Bir rivayete göre Muhammet Bey Karabağ ordusunun komutanı olduğundan bir gece çok önemli meseleyi İbrahim Halil Hanla görüşmek için Şuşa'ya gelmiş ve o gece de ordunun başına dönmüştür. Ağabeyim Ağa da bunun üzerine yukarıdaki mısraları söylemişti. Bir diğer revayete göre ise Feth Ali Şah'ın zifaf gecesi Ağabeyim'in odasına girip birkaç kelime konuştuktan sonra çekip gitmesi üzerine şair bu mısraları söylemiştir. Düşünüyoruz ki, Ağabeyim Ağa'nın bu nerdeyse deyim şeklini almış mısralarını amcasının oğlu için söylediği fikri daha doğrudur.

Memleketinden ayrılmak istemeyen şairin şiirlerinde hep bir hüznün duygusu vardı. Feth Ali Şah, onun kalbini ferahlatmak için Tahran'da "Vatan Bağı" adında bir bahçe bile yaptırmış, Şuşa'da yetişen çiçekleri buraya diktirerek bahçivani bile oradan getirtmişti. Ağabeyim o bahçede yürüyüşe çıkarken memleketini hatırlar ve şöyle yazar:

Vatan bağı al elvandır,

Yok üstünde harı-bülbül.

Neden her yerin elvandır.

Göksün altı sarı, bülbül.

Heyran Hanım,

شب با فغان و روز با ناله
(Divan:72a) همه عمرم براین قرار کزشت
Şeb ba fiğan-o ruz ba nale,
Heme ömrüm ber in ğerar gozeşt.

Gecem figan gündüzüm nale ile tüm ömrüm böyle geçti söylerken onun vatan hasreti, sevgilisi için çarpan kalbinin yansıdığı şiirleri ile Ağabeyim Ağa'nın eserlerinden elimizde kalan şiirlerinin tema açısından örtüştüğünü özellikle belirtmemiz gerekiyor. Genelde zamanından şikayet birçok şairin eserlerinde kendini gösterir. Bu konuda Heyran Hanım ve Ağabeyim Ağa da bir istisna değildir. Mehseti Gencevi (1089-1181), Aşık Peri (1811-1847), Fatma Kemine (1841-1898) gibi hanım şairlerin eserlerine toplumdaki adaletsizlikler, kadınların haklarından mahrum bırakılması gibi konular da yansımıştır. Ağabeyim'in "Hiç bilmedim ömrüm nice geldi nice gitti" mısralarındaki duyguları ile Heyran Hanım'ın

یاندی فراقه جسمم زبون اولدی طالعم
(Divan:48a) بخت بدمدن اولمادی غم حج کم منه
Yandı feraga cismim, zebun oldu taleim,
Baht-ı bedimden olmadı gam hiç kem bana.

Yazgısının mahvolduğunu, kaderinden gamın kederin hiç eksik olmadığını dile getirdiği mısralarındaki duyguları çok yakınlık göstermektedir.

Ömrünün ve yaratıcılığının 31 yılını İran Şahı'nın sarayında - Tahran'da ve daha sonra Kum'da geçirmiş, Karabağ hasreti ve karşılıksız aşk ızdırabıyla yaşayan, entelektüel zekası ve yeteneği yüksek Ağabeyim Ağa tüm duygularını ve kederini, yazdığı mısralara dökmüştür. Hicran acısı, vatan hasreti şairi,

Aziziyim Karabağ,
Şeki,Şirvan Karabağ.
Tahran cennete dönse,
Yaddan çıkmaz Karabağ!

mısralarını söylemeye sevk etmişti. Hatta Feth Ali Han'ın şiiri duyunca sinirlenmesi üzerine şairin şiirin son mısralarını "Tahran cennete döndü, yaddan çıktı Karabağ" şeklinde değiştirdiği de söylenir.

Memleketine dönemeyen ve dönme imkanı olmayan Heyran Hanım, gurbette bin bir dertle boğuşarak kederini mısralarına dökmekteydi:

حیران ز دیار دور بودن

(Divan:73a) کار دل بیقرار من نست

*Heyran ze diyar-e dur buden,
Kar-e del-e bigerar-e nist*

Heyran Hanım, memleketinden uzak kalmanın endişeli kalbinin dayanacağı birşey olmadığını söyleyerek feryat figan etmekteydi:

غربت المی یار فراقی منی الدی

غربتده قالان جان کرفتاریمه رحم ایت

تنها قالوبان بیگس اولوب یاردن ایری

(Divan:43b) بیگسلیغمه حسرت بسیاریمه رحم ایت

*Gurbet elemi yar figanı beni aldı,
Gurbette kalan can-i giriftarıma rahmet!
Tenha kalıben bikes olub, yardan ayrı,
Bikesliğime, hasret-i bisyarına rahmet!*

Ağabeyim Ağa:

Ey ağalar beni niçin kınarsız,

Eylese derdime bu derman eyler.

Aşka düşenleri ahırda bu dert,

Erider, incelter, natevan eyler (Memmedli, 2012, s. 64)

deyerek aşkını dile getirirken Heyran Hanım,

Ey co men del ber mehebbet dadeha,

Dur ez yar-o diyar oftadeha (Divan, 6a)

Ey benim gibi gönlünü aşkına verenler yarından ve diyarından ayrı düşenler söyleyerek feryat etmiştir.

Heyran Hanım gurbet acısını ve vatan hasretini mısralarıyla dile getirmiş:

فرقت ستمندن قدیموز داله دونوبدور

(Divan:53b) حجران المی باغریمزی قان ایلیوپدور

Firkat siteminden kaddimiz dale dönübdür,

Hicran alemi bağrımızı kan eleyibdür.

Ayrılıktan kaddinin büküldüğünü ve kalbinin kanadığını söyleyen şair, bir diğer şiirinde

فغان ز کردش این روزکار کجرفتار

(Divan:4b) هزار داد ز دست زمانه غدار

Feğan ze gerdiş-e in ruzegar-e gecreftar,

Hezar dad ze dest-zemane-ye gaddar.

şu zalim çağın zulmünden aman, zalim çağın elinden bin hezar deyerek devrinden şikayet etmekteydi.

Sonuç

Ağabeyim Ağa ve Heyran Hanım mükemmel eğitim görmüş, yabancı dil bilen, vatanlarının özgürlüğü için, yaşadığı toplumun gelişimi, rifahı için, elinden gelen her şeyi yapan aydın kadınlar olmuşlar. Onların memleketlerinin istikbali için gösterdikleri çaba belgelerle kanıtlanmıştır. Şiirlerinde daha çok tema olarak vatan, sosyal sorunlar, kadın hak ve hukukları işlenmiş, fakat bunların her birinden daha fazla üzerinde durdukları gurbet motifi, memleket sevdası olmuştur. Yakın zaman kesiminde yaşamış bu iki gurbetçi şair ellerinde olmayan nedenlerden dolayı vatanlarından, yakınlarından, sevgililerinden ayrı kalmalarına rağmen, bu ayrılığı çaresizce kabullenmemiş, memleketlerinin bir gün mutlaka özgür olacağına olan inançlarını asla kaybetmemişler. Heyran Hanım'ın günümüze ulaşan edebi irsi mükemmel "Divan"ıdır. Çeşitli kütüphanelerinde muhafaza olunan bu "Divan"ın nüshaları üzerine farklı çalışmalar olmuştur. Azerbaycan'da bulunan nüshası da derin araştırmaya tabe tutulmuştur. Fakat Ağabeyim Ağa'nın eserleri elimize ulaşmamıştır. Kendisinin birkaç eseri bilinmektedir. Bu şiirler bile onun ne kadar ince ruha sahip olduğunu, hayata bakışını belirlememize yetmektedir. Hem Ağabeyim Ağa'nın hem de Heyran Hanım'ın şiirleri ve sanat mirası, ister tema, ister içerikleri ve sanatsal-estetik nitelikleri nedeniyle edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahiptir ve her daim yeni araştırmalara açıktır.

Kaynaklar

- Adıgüzel, M. B. (2006). *Karabağmane-I*. (Haz. Akif Ferzaliyev). Şark-Garp yayınları.
- Caferzade, A. (1974). *Azerbaycan'ın Aşık ve Şair Kadınları*. Genclik yayınları.
- Cönk, B-1969. AMİA M. Fuzuli adına Elyazmalar Enstütüsü.
- Çemenzeminli, Y.V. (1976). *Eserleri*. II cild. İlm yayınları.
- Dünbüli. H. Divan. M 217, (el yazması). Elyazmalar Enstütüsü.
- Fena, M. R (2006). *Tarihi-Cedidi-Karabağ*. s.7-30 *Karabağnameler-III* (Ön söz N. Ahundov, transkripsiya A. Ramazanov). Şark-Garp yayınları.
- Fuzuli, M. (2005). *Eserleri*. c.I. (haz.Hamit Araslı). Şark-Garp yayınları.
- Garayeva, G. ve Hacıgedirli, A. (2014). *Yakın ve Orta Şark Ülkelerinin Yeni Tarihi*. İlm ve Tahsil yayınları

Hacıyeva, M. (2018). *Ağabeyim Ağa Hakkında Ne Bilirik*. Yada Düştü, No 4 (34) Ekim- Kasım-Aralık. 39-45.

Handan, C. (1966). *Edebi Geydler*. Azərneşr yayınları.

Kahramanov, C. (2005). *Klasik Edebiyattan Seçmeler*. Şark-Garp yayınları.

Memmedli, G. (2012). *Tezkire* (Haz. A. Rahimova). İlm ve Tahsil yayınları.

Memmedov, B. (1989). *Natevan'ın Şair Gohumları*. Yazıçı yayınları.

Memmedov, K. (1979). *Azərbaycan Yazıçılarının Hayatından Dakikalar*. Gençlik yayınları.

Nağıyeva, C. (1989). *Heyran Hanım*. Yazıçı yayınları.

Nesimi, İ. (2004). *Seçilmiş eserler*. c.I. Lider yayınları.

Selimi, A. M. (1335). *Zenan-e suhenver. Defter-e evvel*. Dimah yayınları.

Tabrizli, K. (2012). *Divan*. (Haz. Paşa Kerimov). Elm ve Tahsil yayınları.

Terbiyet, M. (1987). *Danışmendan-i Azərbaycan*. Azərneşr yayınları.